

1920-1930 чыллардагы хакас драматургия

Хакастарның пічіктегі литературазы төреен чылларда А.Топановтың пір пөліктіг хысхачах ойыннары чарых көргеннер. Аның алнында, алфавит пүткелектөк, Алексей Спирин, Кирилл Тодышев совпартшкола үгрөнчүлерінен хада, орыс алфавидінен тузаланып, пос тілінен ойыннар пазып турғысчандар. Че ол ойыннар пічікте сығарылбааннар.

Ағбанда Хакас национальной книга издательствозы азылған соонда, А.Топановтың «*Ўгрөділіг — чобаг чох*» (1928), «*Мылтыхтаң — тракторга*» (1933), «*Хаттар утии*» (1928), А.Спириннің «*Талазыг*» (1930) тіп пір пөліктіг ойыннар сығарылғаннар. Оларның хоос узы чазыг арах таа полза, ойыннарда чонға уғаа кирек, соона халдырбас сурығлар көдірілгеннер. Улуғ нимес пьесаларда наа хоных үчүн күрезігнің күннен күнге тыпчатханы чарыдылча. Чиит драматург, аал хонииндагы чапсых алызығларны таныхтап, чох-чоостарның чуртазы наачылалчатханын киртістіг хоостапча. Ирткен тустың артхан-халғаннары чуртасха харыг полчатханын «*Мылтыхтаң — тракторга*», ипчілернің, аар пазығлыг чуртаснаң чараспин, наа хоныхсар тартылчатханын «*Хаттар утии*», үгрөдігде алған пілістің хоныхтағы тузазын «*Ўгрөділіг — чобаг чох*» пьесаларда күлкістіг иде, хыныг чарытча.

1935 чылда «Хызыл чазы» чыындыда «*Алаахтыртхан Хорхло*» тіп музыкалыг күлкістіг ойын сығарылған. Сценада, тізең, ол 1942 чылда ла турғызылған.

А.Топановтың пастағы ойыннары пазылчатхан туста хакас литературазында ойын пазар кибір чох полған. Чонның пазылбин пүткен творчествозында ла чоохтазығлар, талазығлар, матырларның тудынызы, чурты иптіг хоосталчаң. Ол кибірлерге төстеніп, че өөнінде орыс литературазының пай кибіріне көре пасхан А.Топанов поэзының ойыннарын. «*Алаахтыртхан Хорхло*» күлкістіг ойында автор хакас чонның революция алнындагы чуртазын чарытча. Хакас чалчының хыйғазы, өткін тілі, сімерткізі пайлардаң азынчатханын драматург күлкістіг талазыг пастыра

чарых көзіт салған. Пу күлкістіг ойын драматургты сабға сығар салған. Ол сағам даа хакас театрының сценазынаң сыхпинча.

Тема. Өөн сағыс. Пьесада хакас чонның Октябрь революциязы алнындағы чуртазы көзиділче. Аалдағы чииттер, чітіг сағыстығ паза туртухпас ондайлығ полған үчүн, улуғ даа пайның пазына сыхчалар. Драматург харахха көріндіре хоостапча, хайди чиит , сыдамах ооллар сағыснаң даа, күснең дее постарының пазығчыларынаң илееде артыхтар. Махтанчых хылыхтығ пайлар, тізең, чон күлкізі пол парчалар. Хорхлоның испайы олаңай чонның хыйғазына турбинча. Иди пір аалдағы чох-чоостарның паза пайларның тартызында автор ікі тоғыр-пасха класстарның күрезиин чарых көзітче.

Матырлар омазы. Пьесада чииттер хакас чонының турыстығ оолхыстары чіли сомнал парғаннар. Оларның аразында прайзының хайиин тартчалар Өцең, Чанар, Порчо паза Чібек. Аалдағы чиит улустың пастағчызы, чох-чоостарның ізестіг полысчызы, хыйға сағыстығ, ырах көрістіг — мындағ чайал парған Өцеңнің омазы. Чиит аңчы оол прай чонның часкалығ поларына ізенче, андада ла ол поэзының чуртазы өрініске толарын пілче.

Пу матырның омазы полған на кізее аарлығ паза чағын пілдірче мындағ хылии үчүн: ол уғаа чалахай көңніліг , кізее паарсах, чағбан чүректіг . Чарыста утып алған атты Өцең чох-чоосха сыйлабысча. Хызаң апсахнаң хада прай чон өрінче, мындағ сыйых полған на кізінің көңніне кірче.

Чонның хынчаң матырының омазы толдыра чарыдылбас, сынап аның ырға-тахпахха чайалғанын таныхтабаза. Ойында Өцеңні прайзынаң артых сарынчы тирге чарир. Чуртастың пасха-пасха күннерінде, өрчіліг алай хомзыныстығ туста, чалғызан алай ба чон аразында чиит аңчы ырнаң чарылыспинча. Аның тахпахтары, сарыннары аймах-пасха сағыстарнаң палғалыстығлар: чон-чыхсының часказынаң, полған на кізінің үлүзінең, хынчатхан өөрезіне паарсаснаң. Пу ырлар Өцеңнің чарых сағызын, пай көңнін прай исчеткен чонға читірчелер.

Мындаг прай саринаң оңның кізінің нанчылары ідök агаа төйлер. Көзидімге алза, Чанар, Порчо, Чібек паза олардаң даа пасхалары — постарының часказына киртінчеткен оол-хыстар. Туртухпас, чітіг сағыстыг, хормачы оңдайлыг Чанар — Öчеңнің өөн полысчызы. Сидік туста чалда чөрчеткен оол нанчызына иң кирек кізі полча. Öчең, тізең, поэнының арғызынаң аарлыг сағыстарынаң үлесче.

Порчонаң Чібектің омалары улуғ паарсаснаң хоостал парғаннар. Пу ікі өöre постарының оңдайларынаң өөн хакас хыстарына төйлер. Көөленісте сын полғаны, постың часказы үчүн турысханы — Порчоның паза Чібектің өөн хылии, оларның төй сарилары. Ачых-чарых көңніліг , чапчаң тудыстыг, аллыг сағыстыг Чібек Порчоға полызар оңдай таапча.

Ойынның полтазы палғалыс парған пір аалдағы чииттернің паза пайларның аразындағы күрезігнең. Чох-чоостарның пазығчылары пьесада угаа орта паза прай саринаң толдыра сомналғаннар. Кізінің нинче ле хынмас сарилары пар, прайзын оларны пайларның омаларында табарға чарир. Пайларның улии Хорхло поэына харыг полчатхан кізілерні чох идер үчүн, приставха Öчеңні хоптапча: *«Öткін оолагас. Пічікчил дее. Чонны пуханча»*. Көөленчеткен хызын Хорхлоның холынаң поэыдар үчүн, Öчең нанчыларынаң хада прай күстерін салчалар. Иди чонның өөн ис-пайы, аның хыйға сағызы, микезі ачын пайларны саңай чиңче.

Хакас литературазының хоос синге чидіп, социалистической реализм методынаң пазылғанын М.Коковтың «Акун» ойыны киречілепче. Пу хакас литературазында пастағы героико-революционной драма. Аның иптіг пүдізі, хазыр талазии, киртістіг хоостал парған омалары хакас литературазында прай даа жанрлар күс алынып пастабысханын көзітче.

Тузаланған литература

1. Очерки истории хакасской советской литературы /Под ред. Т.Г.Тачеева. -Абакан: Хакаское отделение Красноярского книжного издательства,

1985. - 288 с.

2. История хакасской литературы. - Абакан: Хакасское книжное издательство, 2011. - 278 с.